

NEŞÂTÎ DİVAN'INDA SÖZ KALIPLARI

Ömer SAVRAN*

ÖZET

Bu çalışmada, döneminin gazel ustaları arasında sayılan Neşâtî'nin şiirlerinde görülen atasözleri, veciz ifadeler ve deyimler örnekleriyle sunulmuştur. Şair, günlük konuşmadan ve halk dilinden alınma diyebileceğimiz, kültürümüzü taşıyan bu söz kalıplarını, içinde bulunduğu edebiyat anlayışının müsaade ettiği ölçüde, şiirlerinde yansıtmaya çalışmıştır. Ortaya koyduğumuz dil malzemesi, Neşâtî'nin şahsında, XVII. yüzyıl divan şairlerinin düşünce, sanat anlayışı ve değer ölçüleri hakkında bir fikir verebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Neşâtî, atasözleri, veciz ifadeler, deyimler, XVII. yüzyıl

SAYINGS IN NESHATI'S DIVAN

ABSTRACT

In this study, the proverbs, sayings and idioms seen at divan of Neshati, who is shown as one of the masters of gazel at his own period, are presented with the examples. The poet in his poems tried to reflect the expressions that can be part of daily speaking and folk literature with respect to the understanding of art of classical poems. It is believed that the language materials given provides information about thoughts, understanding of art and measure values of poets of the century of XVII with the help of the poems of Neshati.

Key words: Neshati, proverbs, sayings, idioms, century of XVII.

Giriş

Döneminin, bilhassa gazel nazım şeklinin usta şairleri arasında kabul edilen Neşâtî'nin (ö.1674) asıl adı Ahmet'tir. Kaynaklarda, şairin önce "Semendî" mahlasını kullandığı daha sonra ise, devrin şeyhülislâmı tarafından kendisine "Neşâtî" mahlası verildiği nakledilir.¹ Mevlevîliği ile bilinen şair, Edirne Mevlevîhânesi şeyhliğine kadar yükselir ve bu görevde iken vefat eder.²

Sağlam bir dile ve zarif bir üsluba sahip olan şairin şiirlerinde titiz bir sanatkârın derinliği ve duygulu ifadesi görülür. Hayal inceliği, lirizm, samimiyet ve zarafeti onun şiirlerinin başta gelen özelliklerdendir.³ Diğer taraftan Neşâtî'nin şiirlerine bakıldığında en çok samimî bir eda ile aşkı terennüm etmiştir, denilebilir.⁴

Neşâtî'nin yaşadığı XVII. yüzyıl, Türk Edebiyatı'nın hemen her dalında olduğu gibi, şiirde de en gelişmiş yüzyıllarından biridir. Bu devir şairlerinin üslûbu, genel olarak ince ve naziktir. Yabancı kelimeler ve uzun tamlamalar, çok kullanılmıştır. Sözün güzelliği yanında, anlamda derinlik ve hayallerde genişlik aranması; mübalâğa, tezat ve telmih gibi edebî sanatların çok kullanılması, yine bu dönem şiirinin özelliklerindendir.

Asrın şairleri, şiirlerini kısaltmaya ve söylemek istediklerini öz ve manaca zengin sözlerle anlatmaya özen göstermişlerdir. Sayılan bu özellikler, aynı zamanda XVII. yüzyıl edebiyatına büyük etkileri olan ve divan şairlerinin bir kısmı tarafından kullanılan Sebk-i Hindî'nin de vasıflarındandır.⁵ İşte Sebk-i Hindî akımının temsilcilerinden biri olan

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, (savranomer@hotmail.com).

¹ Mustafa Safâî, *Nuhbetü'l-âsâr min fevâ'idü'l-eş'âr*, (Haz. Pervin Çapan), Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 595.

² İsmail Ünver, *Neşâtî*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1986, s.8.

³ TDV. İslam Ansiklopedisi Neşâtî mad., (Bayram Ali Kaya), İstanbul 2007, c. 33, s. 18-19.

⁴ Şairin, söz dağarcığını incelemek amacıyla "Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı" adlı eserdeki başlıklardan yararlanılarak oluşturulan tabloya göre divanda geçen kelimelerin kullanım sıklığı ile ilgili ortaya çıkan dil malzemesi şu şekildedir: On bir başlık altında, toplam 7829 kelime tespit edilmiştir. Toplam sayıya göre bu başlıkların dağılım yüzdesi ise şu şekilde oluşur: "Kişi % 16.3, Dünya % 13.3, Bahçe % 12.5, Aşk %12.4, Acı %11, Evren % 8, Meclis % 7.8, Tasavvuf % 6.4, Otorite % 5, Zaman %4.7, İslam % 2.6 " . 30'dan fazla tekrar edilen kelimelerin listesine bakıldığında ise ilk üç sırayı; dil (gönül) 330, âlem 160 ve ışık (aşk) 116 oluştur. Bkz. Ömer Savran, *Neşâtî Divanı'nın Tahlili*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Basılmamış Doktora Tezi, Denizli 2003, s. 41.

⁵ Haluk İpekten, Nâîlî, *Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Akçağ Yay. , Ankara 1999, s. 60; Hatice Aynur, vd., *Sözde ve Anlamda Farklılaşma, Sebk-i Hindî, (29 Nisan 2005 Bildiriler)*, Turkuaz, İstanbul 2006; Ali Fuat Bikan, "Sebk-i Hindî Çalışmaları", *Literatür Dergisi*, (Eski Türk Edebiyatı I), Bilim Sanat Vakfı, S.9, İstanbul 2007, s. 359-387.

Neşâtî, bağlı bulunduğu bu hareketin de etkisiyle, yer yer Arapça ve Farsça kelimelerden oluşan uzun, zincirleme izafet terkiplerini de kullanmıştır. Şair; mana inceliği, hayallerin genişliği, sözün kolay anlaşılır olmaktan uzaklaşması hedeflerini gerçekleştirmek için, çeşitli terkiplere başvurmuştur.

Bunlara örnek olarak⁶, şairin şiirlerinde dörtlü izafet terkipleriyle yapılmış "zamân-ı mâtem-i şehzâde-i zî-şân-ı Ekrem,⁷ berk-ı hirmen-sûz-ı baht-ı cân-ı a'dâ,⁸ fûrûg-ı neyyir-i ikbâl-i âsaf-ı Ekrem"⁹ örneklerini vermek mümkündür.

Divanda üçlü ve ikili izâfet terkipleri ile yapılmış tamlamaların sayısı da oldukça fazladır. Bunlardan üçlülere "der-i saâdet-i şâh-ı rüsûl (Peygamberler sultanının saadet kapısı),¹⁰ şeh-suvâr-ı 'arsagâh-ı kişver-i dâniş,¹¹ (ilim ülkesi meydanının en iyi ata binicisi) şem'-i ciger-suhte-i şâm-ı niyâz"¹² (niyaz akşamının ciğeri yanmış mumu) ve ikili tamlamalara "nihâl-i kâmet-i mevzûn (ölçülü boy fidanı),¹³ külbe-i ahzân-ı Ya'kûb"¹⁴ (Yakubun hüzn kulübesi) örneklerini verebiliriz.¹⁵

Bu devir sanatçıların şiirlerinde görülen diğer bir özellik de hikmetli söz söyleme anlayışıdır. Neşâtî'nin aşağıdaki beyitlerini, Nâbî ve diğer Sebk-i Hindî şairlerinde de gördüğümüz "*hikmet-âmîz*" (hikmetli, hikmeti içine alıcı) söyleyişler olarak değerlendirebiliriz:

"Sakın safâyıla işrâk-ı dilden ayrılma

Ne lâzım 'ârif isen güftü-gûy-ı meşâ'în" (K/1-14)

(Sakın gönül berraklığıyla kalbi parlatmadan ayrılma. Eğer arıfsen, derslerini gezinerek veren Aristo felsefesi takipçilerinin dedikodusu sana lâzım değildir.)

"Gevher-i zâtuñ bil kân-ı vücûduñ fehm it"

Bahs-ı bihûde-i mâhiyyet-i eşyâ nice bir (K/26-16)

(Zatının cevherini bil, varlığının kaynağını anla. Eşyanın mahiyetini boş yere tartışma konusu, daha ne zamana kadar devam edecek?)

"Lutfıyla edânîdür olan şâd sipihrün

Elbetde hüner ehli olur mugber-i 'âlem" (K/20-35)

(Feleğin bağış ve iyiliğiyle sevinenler, alçaklardır. İlim ve sanat sahipleri elbette dünyaya küskün olurlar.)

"Kâm-ı dünyâyı Neşâtî gibi nâ-çiz gören

Devlet-i 'ışkda her vech ile kâm-âver olur"(G/27-5)

(Dünyanın isteklerini Neşâtî gibi çok küçük gören, aşk, nimet ve saadeti içinde her yönden muradına erişir.)

Neşâtî'nin edebiyatımızdaki asıl önemli yönü, gazellerinde "Sebk-i Hindî"yi yansıtmaya başarısıdır. Şair, Sebk-i Hindî özelliklerini başarıyla uygulamış; anlamı gazelin bütününe yaymaya çalışmış; âhenk ve hayal zenginliğiyle birlikte duyuş inceliğini de yakalayıp mahlasına uygun, neşeli bir aşkı terennüm etmiştir. Bu sebeple o, Vecdî'yle birlikte bu tarzın üstadı kabul edilir.¹⁶ Onun "Şevkuz ki dem-i bülbül-i şeydâda nihânuz/ Hûnuz ki dil-i gonca-i hamrâda nihânuz" beytiyle başlayan gazeli, tasavvufi his ve heyecanlarını tasvir eden en güzel örneklerdendir.¹⁷ Sebk-i Hindî akımına bağlı şairler, az

⁶ Şairin şiirleriyle ilgili atflar, Mahmut Kaplan tarafından hazırlanan *Neşâtî Divanı*, Akademi Kitabevi, İzmir 1996 adlı esere aittir.

⁷ K/5-1/2.

⁸ K/18-10.

⁹ K/21-9.

¹⁰ K/1-18.

¹¹ K/13-10.

¹² G/56-2.

¹³ G/68-1.

¹⁴ K/10-10.

¹⁵ Savran, s. 30.

¹⁶ Esrar Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, (Haz. İlhan Genç), Ankara 2000, s. 484.

¹⁷ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB. Yay., İstanbul 1979,

sözle çok şey anlatmaya çalıştıkları için, fazla sözden kaçınarak veciz ifadelere başvurmuşlardır. *Neşâtî Dîvânı*'nda “îcazlı” veya “veciz” olarak nitelendirebileceğimiz beyitlerin sayısı da az değildir. Dikkat edilirse, nakledeceğimiz örnekler, bazen bilgece bir fikri, hayata, tabiata ve aşka dair bir görüşü, bazen ahlâkî bir tavır, tenkit yahut tavsiyeyi içine almaktadır:

“Hem âfet-i dil hem sebab-i râhat-ı cândur
Uymaz hele birbirine etvâr-ı mahabbet” (G/14-3)

(Sevgi ve dostluğun tavırları birbirine uymaz. Bunlar hem gönlün felâketi, hem de canın rahatına vesiledir.)

“Âvâre dil ki kendi gibi bî-karâr arar
Râz-ı derûnın açmaga bir gam-güsâr arar” (G/19-1)

(Kararsız gönül kendisi gibi bir kararsız arıyor. Gönül sırrını açmak için gamı, kederi giderecek bir dert ortağı arıyor.)

“Şikâyet eylemezüz çarhdan Neşâtiyâ biz
Ne gelse cânib-i Perverdigârdan bilürüz” (G/55-5)

(Ey Neşâtî, biz felektan şikâyet etmeyiz. Ne gelirse, onu Allah tarafından biliriz.)

“Tâ ezelden bezm-i hâs-ı 'ışka mahremdür gönül
Hem şarâb-ı cân-fezâ hem cân hem Cemdür gönül” (G/82-1)

(Gönül ta ezelden aşkın has meclisinin sırdaşdır; hem cana can katan şarap, hem can, hem de Cem'dir.)

“Yek-reng-i mahabbeti gör kim Neşâtiyâ
Âşık sitemle pür-gam iken yine şâd olur” (G/31-5)

(Ey Neşâtî, sevgi ve dostluğun şu tek renkli oluşunu, yani doğruluğunu gör ki, âşık - sevgilinin- zulüm, eziyet ve çıkışması yüzünden gam dolu iken, yine neşeli olur.)

“Misâl-i çeşm-i bütân nergis-i çemen mahmûr
İçen bu bâde-i mahmûr içmeyen mahmûr” (G/37-1)

(Yeşillikteki nergis, put gibi güzel dilberlerin gözleri gibi baygındır. Bu içkiyi içen de mahmur, içmeyen de mahmurdur.)

“İtdük o kadar ref'-i ta'ayyün ki Neşâtî
Âyîne-i pür-tâb-ı mücellâda nihânuz” (G/50-7)

(Ey Neşâtî, biz meydana çıkıp belli olmayı o kadar ortadan kaldırdık ki, cilâl parlak aynada bile görünmeyiz.)

“Halkdan kat'-ı 'alâka eyleyüp 'ankâ gibi
Bir kanâ'at kûşesinde âşiyân itmek gerek” (G/78-2)

(İnsanlardan alâkayı kesip anka gibi bir kanaat köşesinde yuva yapmak lâzımdır.)

“Semender-meşreb olmak şu'le-nûş olmak gerek 'âşık
'Aceb mi eylese dâ'im şererden dânesin bülbül” (G/81-3)

(Âşığın semender tabiatlı ve alev içici olması gerekir. Bülbül, tanesini daima kıvılcımlardan yapsa, buna şaşılır mı?)

“Gİtdün ammâ ki kodun hasret ile cânı bile
İstemem sensüz olan sohbet-i yârânı bile” (G/122-1)

(Gittin ama cânı bile hasretle bıraktın. Sensüz olan dost sohbetini bile istemem ben.)

“Bâga sensüz bakamam çeşmüme âteş görünür
Gül-i handâmı degül serv-i hırâmâmı bile” (G/122-3)

(Bağa sensiz bakamam, o bağın gülen gülü değil, eda ile salman servisi bile gözüme ateş gibi görünür.)

Atasözleri

Atasözleri ve deyimler “deyiş güzelliği”, anlatım gücü, kavram zenginliği gibi yönleriyle her lisanda bulunan “dil yapıları”dır.¹⁸ Gerek sözlü gerekse yazılı kültür yoluyla günümüze kadar ulaşan bu yapılar edebiyatın yanında sosyoloji, psikoloji, tarih, ahlak, folklor... gibi birçok disiplin açısından da önemli bir veri niteliğindedir.

¹⁸ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I* (Atasözleri Sözlüğü), İnkılap Yayınevi, İstanbul 1995, s. 13.

Şiirlerinde atasözlerine ve deyimlere yer verme yönüyle Yunus Emre, Necâî Bey, Hayâlî Bey, Bâkî, Karacaoğlan, Âşık Ömer, Dadaloğlu gibi şairlerimizin biraz daha ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Bu isimlerden özellikle dikkati çeken Yunus Emre ve Necâî'dir. “*Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*”¹⁹ adlı eserde, bu iki şairle ilgili şu bilgi verilir: “Yunus’un her yüz beytinden kırk ikisinde bir deyim olduğu gibi, divanının her yüz kelimesinde(n) on kelimesi deyimdir. Necâî Bey’e gelince, bu oranlar yüzde yirmi altı ile altıdır.”

Bilindiği gibi divan şairleri; şiirdeki tek düzeliği, “tumturaklı kelimelerden sanat inceliği kurarak yenmeğe” çalışmışlardır. Bazı şairler ise, divan şiirinin sıkı kurallarını aşmak ve ifadelerinde içtenliği sağlayabilmek için, eserlerinde günlük konuşma dilinden alınmış sözlere de yer vermişlerdir.

Neşâtî divanında, Necâî gibi manzumelerinde atasözlerini kullanan divan şairlerinde gördüğümüz “meseldür”, “söylenir” gibi ifadelerle yer verilmediği için, atasözü değerindeki ifadelerin tespiti zorlaşmaktadır. Atasözleri ile ilgili örnekler, yukarıda da ifade edilen sebeplere bağlı olarak ihtiyatla sunulmuştur.

Neşâtî’ye ait şu beytin ilk mısraı, “Para ile imanın kimde olduğu bilinmez”²⁰ atasözümüzü, ikinci mısraı ise “Dost kara günde belli olur”²¹ atasözümüzü hatırlatmaktadır:

“Yahşi günde bilmek olmaz kim diyânet kimdedür

Yahşi yoldaşı yaman gün imtihân itmek gerek” G/78-3

(İyi günde dindarlığın kimde olduğunu bilmek mümkün değildir. İyi yoldaşı kötü günde tecrübe etmek gerekir.)

Neşâtî, “taleb” redifli bir gazelinde aşkın temiz yardımı hızla gelip yetiştiği takdirde insanın muradına süratle ermesinin de mümkün olduğunu, menzile ermek için mutlaka “aheste” gitmenin gerekmediğini şöyle belirtmektedir:

“Eylesün ‘ışk hemân himmet-i pâkin der-kâr

İrişür menzile elbetde tekâpû-yı taleb” (G/6-4)

(Aşk, mübarek yardımını derhal belli etsin, -işte o zaman- isteğin telâşla koşması, menzile ulaşır).

Şairin burada “Acele ile menzil alınmaz” atasözünde dile getirilen fikre itiraz ettiği ve cevap verdiği söylenebilir.

Nakledeceğimiz şu beyit ise, “Mühür kimdeyse Süleyman odur.”²² atasözümüzü hatırlatacak mahiyettedir:

“Olmaz mı milk-i dilde Süleymânlık eylemek

Girmez kalur mı destimüze hâtem-i neşât” (G/65-4)

(Gönül ülkesinde Süleymanlık etmek mümkün değil mi? Acaba sevinç mührü elimize girmeden mi kalacak.)

Aşağıda nakledeceğimiz bir beytinde (G/19-1) gönül sırrını açacağı bir dert ortağı aradığını söyleyen şair, şu mısralarında ise, kendisine sırrını açıklamaktan sakınmayı ve gizlice inlemeyi tavsiye ediyor:

“İfşâ-yı râzdan hazer eyle Neşâtîyâ

Derd ehlinün figân ile âhı nihân olur” (G/28-5)

(Ey Neşâtî, sırrımı açıklamaktan sakın. Dert sahiplerinin feryat ve ahı gizli olur.)

Şairin kendisine ettiği sakınma telkininin sebeplerinden biri de denebilir ki, hususî hayatına ait bir sırrın, duyulup yayılması, halk arasında tenkit, dedikodu ve eğlence konusu hâline gelmesi endişesidir. Bu bakımdan, anılan beyitte “Sırrımı açma dostuna (dostunun dostu vardır) o da söyler dostuna”²³ atasözümüze işaret edildiği söylenebilir. Nitekim şair, şu

¹⁹ Kemal Eyüboğlu (*On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimleri 2*, Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayi A.Ş., İstanbul 1975, c. 2, s. IX.

²⁰ Aksoy, s. 412, No: 2148.

²¹ Aksoy, s. 248, No: 998.

²² Aksoy, s. 350.

²³ Aksoy, 380.

beyitte açılmamış çiçeğin sırrını el âlemden gizlemek gerektiğini, riyasız âşığın, bağırı - goncanın kalbi gibi- kan etmesi lâzım geldiğini belirtiyor:

“Goncenün sırrın kişi ilden nihân itmek gerek
'Âşık-ı yek-reng olan bağırı kan itmek gerek” (G/78-1)

(Goncanın sırrını el âlemden gizlemek gerekir. Riyasız, doğru dürüst âşık olan kişinin bağırı kan etmesi lâzımdır.)

Neşâti'nin şu beytinin “Yarım hekim candan eder, yarım hoca dinden eder” atasözümüzü hatırlattığı söylenebilir:

“Derdi her yirde izhâr eylemek mümkün degül
Derdi bir derd ehline şerh (ü) beyân itmek gerek”(G/78-4)

(Derdi her yerde açıklamak mümkün değildir. Derdi bir dert sahibine veya derdi tedavi konusunda maharetli olan bir kimseye açıklamak ve anlatmak gerekir.)

Deyimler

Şairlerin, şiiirlerinde akıcılığı sağlamak için başvurdukları yollardan biri de deyimlerdir. “Bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla, ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce”²⁴ diye tanımlanan bu söz kalıpları, şairler tarafından anlatım gücünü artırmak için başvurulan yollardan biridir. Neşâti'nin manzumelerinde halk dilinde yaygın olarak kullanılmadığı için “garip” sayılabilecek kelime ve uzun terkiplerin yanında, “ayağı yere bas(ma)mak,²⁵ göğsünü germek,²⁶ düşünde görmek²⁷ gibi halk dilinden gelen ifadelerin sayısı da az değildir. Onun divanında halk dilinden alınma sözler olarak değerlendirebileceğimiz deyimlerin geçtiği pek çok mısraa rastlanmaktadır. Bu durum, şairin günlük hayatta yer alan deyimler vasıtasıyla konuşma diline yaklaşma çabası olarak değerlendirilebilir. Neşâti'nin şiiirlerinde görülen deyimlere, şu örnekleri verebiliriz:

Ateş bırakmak:

Alevzâr oldu her bir dil tutuşdı ser-be-ser 'âlem
'Aceb âtes bıraktı çarh-ı zâlim cân-ı dünyâyâ (K/5-IV/4)

(Her bir gönül alev yeri oldu, âlem baştanbaşa yandı tutuştu. Zalim felek, dünyanın canına ne acayip bir ateş bıraktı.)

Neşâti gel yeter âtes bıraktın hirmen-i sabra
Hırâş-ı cevri ile cân u dili pür-ıztırâb itdün (K/5-V/2)

(Neşâti, gel, yeter, sabır harmanına ateş bıraktın. Tırmalayıcı eziyetle can ve gönül ıztırapla doldurdun.)

Bir 'aceb âtes bıraktın hâne-i cân u dile
Hân mân-ı 'akl u sabrı cümle süzân eyledün (K/17/II-3)

(Can ve gönül evine öyle acayip bir ateş bıraktın ki, akıl ve sabrın ocağını yaktın.)

Ayağı yere bas(ma)mak:

Zâhid ayağı yir mi basar şimdi Neşâti
Mey rihte bin pâre yatur cân şikeste (G/123-5)

(Neşâti! İçki dökülmüş, kadeh kırılmış, bin parça hâlinde yatmakta. Sofunun ayağı şimdi yere mi basar.)

Ayağına yüz sürmek:

Hazret-i Pâşâ-yı Ahmed-nâm kim ta'zîm ile
Pâyına yüz sürmege Behmen ya Dârâdur gelen (K/18-6)

(Ahmed Paşa hazretleri ki onun ayağına saygı ile yüz sürmek için gelen, eski İran hükümdarlarından Behmen veya Dârâ'dır.)

Bağlar ser-i râhın yine âdâb-ı mahabbet
Dil pâyına yüz sürmek için âb da olsa (G/121-3)

²⁴ Aksoy, s. 52

²⁵ G/123-5.

²⁶ G/72-4.

²⁷ K/24-7.

(Gönül, ayağına yüz sürmek için su olsa da sevginin adabı, onun yolunun başını bağlar.)

Bahtı açılmak:

Bahâr irdi yine ezhârı açdı bād-ı nevrûzî

'Aceb mi ger açılsa bülbülün de baht-ı firûzî (G/126-1)

(Bahar geldi, nevruz rüzgârı yine çiçekleri açtı. Bülbülün de mutlu bahtı açılrsa, şaşılır mı?)

Can atmak:

Kasîdem 'işve-ger bir dil-rübâ-yı pâk-tal'atdur

Ki tîr-i nâzına cân atmada üstâd-ı Kâşânî (K/13-33)

(Kasidem, işveli bir temiz yüzlü dilberdir ki, onun naz okuna Kâşanlı üstad –Muhteşem-i Kâşânî- can atmadadır.)

Germden Kays'un murâdı gûsfendân olmağa

Cân atardı şevk ile bî-çâre kurbân olmağa (G/103-4)

(Kaysın dileği, hararettten dolayı koyunlar gibi olmaktı. Zavallı, kurban olmak için şevkle can atardı.)

Derde düşmek:

Devâ-yı derd-i dil kim hokka-i la'lindedür yârün

Şifâ ümmîd idüp bî-çâre 'âşık düşmesün derde (G/102-2)

(Gönül derdinin ilâcı, sevgilinin kırmızı hokkayı andıran ağzındadır. Zavallı âşık şifa umup derde düşmesin.)

Düşünde görmek:

Düşünde görmedi Cem böyle devri 'ömründe

Bu zevki bezm-i safâda Sikender itmedi yâd (K/24-7)

(Cem, böyle devri ömründe düşünde bile görmedi. Bu zevki, eğlence meclisinde İskender dahi hatırlamadı.)

El çekmek:

O rind-i pâk-dil kim dâmen-i dünyâdan el çekmiş

Fenâ-yı dehri tuymuş hâhiş-i bî -câdan el çekmiş (G/62-1)

(Dünyanın eteğinden el çeken o temiz kalpli rint, âlemin fâniliğini duymuş, yersiz isteklerden el çekmiş.)

El üstünde tutmak:

Dâ'im el üzre tutar mıydı Neşâtî rindân

Olmasa şevk-fiken gussa-şiken peymâne (G/120-5)

(Ey Neşâtî, eğer kadeh neşe verici ve keder giderici olmasaydı, rintler onu el üstünde tutar mıydı?)

El vermek:

El virmedi mekkâre-i dünyâ diyü iy dil

Âvâre olup eyleme izhâr-ı telâşî ' (KI/I)

(Ey gönül, şu aldatıcı dünya, fırsat vermedi diye, perişan olup telâş gösterme.)

Eli er(me)mek

İRmez elümüz mîve-i vasla dil-i zârün

Dâmân-ı niyâz-ı keder-encâmı tehîdür (G/21-2)

(Kavuşma meyvesine elimiz ermez; ağlayıp inleyen gönlün, sonu keder olan niyaz eteği boştur.)

Eteğine yüz sürmek:

İstemez yüz sürdügüm dâmânına bâ'is 'aceb

Eşk-i hûn-âlûd-ı dîde hâr-ı müjgânım mıdır (G/35-2)

(Eteğine yüz sürmemi istemiyor. Acaba bunun sebebi, gözümün kanla karışık yaşı, kirpiklerimin dikenini midir?)

Göğüs germek:

Çak böyle neden yâre turup gögsüni germek

Var ise yakındır senün iy mihr zevâlün (G/72-4)
 (Ey güneş, sırf böyle sevgiliye karşı göğsünü gerişin varsa, senin yerinden ayrılıp gitmen yakındır!)

Gönül bağlamak:

Bir gonceye dil bağlayamaz oldu Neşâtî

Sen lâle-ruhu seyr ideli şengül içinde (G/119-5)

(Neşâtî sen lâle yanaklıyı neşe içinde seyredeli, hiçbir goncaya gönül bağlayamaz oldu.)

Gözden geçirmek:

Âlemi gözden geçür hem-dîde ol hurşîd ile

Olma dil-beste yine ammâ cihânun nakşına (G/124-2)

(Güneşle birlikte görüp âlemi gözden geçir. Ama yine de dünyanın hilesine aldanma.)

Hevaya uymak:

Gönül hevâya uyup ârzû-yı gurbete düşmüş

Reh-i safâ diyerek hârzâr-ı hayrete düşmüş (G/58-1)

(Gönül, nefsinin isteğine uyup gurbete çıkma arzusuna düşmüş. Safa, sevinç, kedersizlik yolu diyerek hayret çalılığına düşmüş.)

İçi dışı bir olmak:

“Biz kim misâl-i şîşe-i mey pâk-meşrebüz

Birdür hemîşe bizüm derûn u bîrûnumuz” (G/54-2)

(Biz, içki şişesi gibi temiz tabiatlıyız. Bizim içimiz dışımız, daima birdir.)

İnsafa gelmek:

Hemîşe tâ ki gelüp çarh gâhi insâfa

Cihâmı eyleye câm-ı keremle 'ayş -âbâd (K/24-39)

(Ta ki felek bazan insafa gelip dünyayı daima kerem kadehiyle içilen bir yer etsin!)

Kan ağlamak:

Dirîğ ol dem niçün kan ağlayup ebr-i siyeh gamla

Cihânun olmaya her sengi bir yâkût-ı rummânî (K/5-II/7)

(Eyyvah, o zaman kara bulut niçin gamla kan ağlayıp da dünyanın her taşını en değerli yakut haline getirmede.)

Yâd idüp lutfun Neşâtî derd ile kan ağlasun

Bu du'âyı eyleyüp vird-i zebân her subhgâh (K/17/IV-6)

(Neşâtî, bu duayı her sabah vakti diline dolayıp lutfunu hatırlayarak dertle kan ağlasın.)

Karalar bağlamak (Siyahlar giymek):

Çıkup dîd-ı derûn-ı ehl-i mâtem evc-i gerdûna

Siyehler geysün 'âlem şâm-ı hasret âşikâr olsun (K/5-III/3)

(Matem sahiplerinin gönül dumanı, göğün en yüksek noktasına çıkıp âlem karalar bağlasın, hasret akşamı belli olsun.)

Kendini bilmek:

Sen iken mazhar-ı kül nüsha-i esrâr-ı ezel

Yine sen bilmeyesin kendüni hayfâ nice bir (K/26-10)

(Sen, bütünün mazharı, ezel sırlarının nüshası olduğun hâlde, yine kendini bilmeyeceksin. Yazık! Bu kendini bilmezlik ne zaman kadar devam edecek.)

Kıyamet kopmak:

Ne da'vâ kim kopa nev bir kıyâmet dahı ol demde

Gele bir meretebe meydân-ı mahşer şûr u gavgâya (K/5-IV/8)

(Bu nasıl bir iddia ki, o anda yeni bir kıyamet daha kopsun da şamata ve savaşa mahşer meydanı bir derece gelmiş olsun.)

Kulak tutmak:

Tut zemzeme-i nâya Neşâtî gibi gûşun

Gör hâlet-i keyfiyyet-i esrâr-ı elesti (G/128-5)

(Neşâtî gibi neyin nağmesine kulak ver de elest sırlarının hâlinin nice olduğunu gör.)

Külâhını göğe (havaya) atmak:

Atsa bin şevk ile arşa külehin mihr ile mâh

İtse kuhsâra felek şive-i raksı ta'lim (K/9-6)

(Güneşle ay bin şevkle külâhını arşa atsa, felek raks etme şeklini dağa öğretse!..)

Mekân tutmak:

Turfadur hâli dilün 'akl ile olmaz idrâk

Ki süveydâda mekân tutmuş iken bî-câdur (K/22-3)

(Gönlün hâli tuhaftır, akılla anlaşılmaz... Zira o, kalbin ortasında mekân tutmuş olduğu hâlde yersizdir.)

Mest etmek:

Benüm kim her sözüm bir câm-ı pür-sahbâ-yı ma'nâdur

N'ola mest itse rûh-ı pâk-i Nef'î-yi suhan-dâm (K/13-32)

(Benim her sözüm, mana şarabıyla dolu bir kadeh gibidir. Güzel söz söyleyen Nef'î'nin temiz ruhunu mest etse, şaşılır mı?)

Mest olmak:

Gönül ki câm-ı mahabbetle mest olup kalmış

Temâm cur'a gibi hâke pest olup kalmış (G/61-1)

(Gönül, sevgi kadehiyle mest olup kalmış. Tam kadehin dibindeki tortu gibi toprağa düşüp kalmış.)

Takat getirmek:

Bir nigâh-ı gamzeye tâkat getirmezken gönül

Günde bin tîr-i cefâya sînedâr olmak da güç' (G/16-3)

(Gönül bir gamzenin bakışına güç yetiremezken, günde bin eziyet okuna karşı göğüs germek de zor.)

Yüz sürmek:

Kâm-bahşâ sen o şehsin ki olur bî-şübhe

Yüz süren dergehüne nâ'il-i sad güne murâd (K/7-22)

(Ey isteği lutf eden, şüphesiz sen, eşiğine yüz sürenin yüz çeşit murada erdiği bir sultansın.)

Temeddüh tâ-be-key vakt-i du'âdur iy Neşâtî gel

Ko lâfi sür yüzün bin cân ile dergâh-ı Mevlâyâ (K/10-49)

(Ey Neşâtî, bu övünme ne zamana kadar sürecek? Gel, artık dua etme zamandır. Lâfi bırak, Allah'ın huzuruna bin canla yüzünü sür.)

Sonuç

Bu çalışmamızda, XVII. yüzyılda yaşamış Mevlevî şairlerimizden Neşâtî'nin, şiirlerinde görülen atasözleri, veciz ifadeler ve deyimleri örnekleriyle sunmaya çalıştık. Şair, klâsik şiirimizin sanat anlayışına bağlı kalarak, günlük konuşmadan ve halk dilinden alınma diyebileceğimiz kültürümüzü taşıyan bu söz kalıplarını, içinde bulunduğu edebiyat anlayışının müsaade ettiği ölçüde şiirlerinde yansıtmaya çalışmıştır. İncelememizle, hem şairin içinde yaşadığı yüzyılın şiir ve sanat anlayışı hem de o dönemin düşünce, anlayış ve değer ölçüleri hakkında, az da olsa, bir bilgi verdiğimizimize inanmaktayız.

KAYNAKÇA

Ali Fuat Bikan, "Sebk-i Hindi Çalışmaları", Literatür Dergisi, (Eski Türk Edebiyatı D), Bilim Sanat Vakfı, S.9, İstanbul 2007.

Esrar Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, (haz. İlhan Genç), Ankara 2000.

Haluk İpekten, Nâilî, *Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Akçağ Yay. , Ankara 1999.

Hatice Aynur, vd., *Sözde ve Anlamda Farklılaşma, Sebk-i Hindi, (29 Nisan 2005 Bildiriler)*, Turkuaz, İstanbul 2006.

İsmail Ünver, *Neşâtî*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1986, s.8.

- Kemal Eyüboğlu** (*On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimleri 2*, Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayi A.Ş., İstanbul 1975.
- Mahmut Kaplan**, *Neşâti Divanı*, Akademi Kitabevi, İzmir 1996.
- Mustafa Safâî**, *Nuhbetü'l-âsâr min fevâ'idü'l-eş'âr*, (Haz. Pervin Çapan), Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2005.
- Nihad Sami Banarlı**, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB. Yay., İstanbul 1979.
- Ömer Asım Aksoy**, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1* (Atasözleri Sözlüğü), İnkılap Yayınevi, İstanbul 1995.
- Ömer Savran**, *Neşâti Divanı'nın Tahlili*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Basılmamış Doktora Tezi, Denizli 2003.
- Walter G. Andrews**; *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı*, İletişim Yay., İstanbul 2000.